

B. W. Siemens

Dijkrechten en zijlvesten

Inhoud

Voorbericht	5
Inleiding	7
De Dijkrechten	12
De Zijlvesten	27
<i>Noten bij Dijkrechten en Zijlvesten</i>	62

Bijlagen:

a. De Dollard	71
<i>Noten bij Bijlagen</i>	77
b. Remonstrantie van 1626	78
c. Dijkrol van Zuurdijk	84
d. Het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest e.a.	92
Het Wetsingerzijlvest	98
Het Schouwerzijlvest	100
Het Houwerzijlvest	102

Kaarten in de tekst:

5. Het Oosterniezijlvest en de Zandster hamrikken 40
6. Kaart bij de dijkrol van Zuurdijk

Kaarten in de map:

1. De zijlvesten zoals deze waarschijnlijk omstreeks 1200 zijn gevormd
2. De dijkrechten
3. De zijlvesten van 1361 tot 1500
4. De zijlvesten van 1500 tot 1848
6. De Dollard
8. Het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest en het Wetsingerzijlvest
9. Het Schouwer- en het Houwerzijlvest

Inleiding

Voor de ontwikkeling van de provincie Groningen is de waterhuishouding, dit is de beheersing van zee- en oppervlakte-water, van het grootste belang geweest.

In een voortdurende strijd, die door kloosters, kerk, overheid en particulieren tegen het water gevoerd werd, hebben zich speciale organen gevormd, die wij als voorgangers van de huidige waterschappen kunnen beschouwen. Dit waren de dijkrechten en de zijlvesten, die zich, bij gebrek aan een sterk centraal gezag, zelfstandig ontwikkeld en gehandhaafd hebben. Het volgende werk zal, naast de algemene aspecten van de strijd om de waterbeheersing, in het bijzonder een overzicht geven van deze in de provincie Groningen bestaan hebbende dijkrechten en zijlvesten met hun korte geschiedenis.

Als uitgangspunt wordt de tijd omstreeks 1200 genomen, omdat toen de zeeborg (de zeedijk) werd gelegd. Hiermee kwam er een eind aan de noodlottige gevolgen van betrekkelijk normale hoge vloed. Een overstroming door een hoge zomervloed tijdens de groeiperiode van de gewassen, betekende vrij zeker hongersnood voor mens en dier en de kans op zout drinkwater was dan óók groot.

De verspreid liggende wierden, waarvan meerdere reeds vóór het begin van onze jaartelling bewoond werden, boden op den duur door het gestadig rijzen van de zeespiegel ten opzichte van het maaiveld, geen voldoende beveiliging meer. Het in fasen ophogen van deze wierden waartoe men eerst zijn toevlucht zocht zal o.a. wegens de enorme hoeveelheid grond die daarvoor nodig was, ten slotte tot grote moeilijkheden geleid hebben.

Een algehele kustbeveiliging door een zeedijk bleek de enige oplossing en dit werk zal in het laatst van de 12de eeuw uitgevoerd zijn¹.

J. T. Niermeyer begint zijn artikel in het Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 49ste jaargang nr. 10/11 blz. 226 aldus: 'Het beslissende woord in het door vele generaties van historici gevoerde debat over de ouderdom van de dijken in ons land, moet verwacht worden van de bodemkundigen en fysisch geografen in samenwerking met de archeologen'. Hierbij sluit de zienswijze aan van Van Giffen naar aanleiding van een oudheidkundig bodemonderzoek dat hij deed in één der beide Tuinster wierden bij Leens. Hij schrijft op blz. 281 van het Tijdschrift van het

'Ook het terpenonderzoek vormt een pleidooi voor de opvatting dat inderdaad de bedijking vóór de 12de eeuw weinig te betekenen heeft gehad en dat aan een meer omvangrijke collectieve arbeid, als bedijking gepaard aan overheidszorg, vóór het jaar 1000 nauwelijks te denken valt. Het lijkt mij waarschijnlijk, dat eerst nadien, uitgaande van een centraal gezag, de keizer, de graaf, de bisschop of de kerk en de kloosters, speciaal die der Cisterciënsers, voldoende krachtige en gezaghebbende organisaties vormden, om te onzent, althans in het noorden, een meer algemene bedijking te kunnen bewerkstelligen.'

Uit deze periode van ongeveer 1200 is zeer weinig bekend. Wel staat in het Rühringer Landrecht²: Thet is ac londriucht, thet wi Frisa hagon ene seburch to stiftande and to sterande, enne geldene hop, ther umbe al Frisland lith. (Dit is ook landrecht, dat wij Friezen een zeeborg moeten maken en onderhouden, een gouden hoepel, die om heel Friesland ligt³.) Ook maakt de Deense geschiedschrijver Saxo Grammaticus, die in het begin van de 13de eeuw overleed, in zijn 'Gesta Danorum' reeds melding van een dijklinie langs Frisa Minor⁴ d.i. Noord-Friesland of de Sleeswijk Holsteinse kust.

Op grond van gegevens uit latere tijd is geprobeerd op kaart nr. 1 de toestand weer te geven zoals die geweest moet zijn bij het leggen van de zeeborg in deze provincie. Deze liep op Duits gebied langs de toenmalige kust van Oost-Friesland en vervolgens langs de Eems tot Fletum waar zijlen in deze rivier lagen die nader worden besproken in de bijlage handelende over de Dollard onder nr. 22 - Fletum.

Volgens een getuigenverklaring van 1565⁵ strekte de Eemsdijk zich uit vanaf Nesserland naar Reide in het Cley-(Old) amt. Die Eemsdijk was de zeeborg die verder vanaf Fletum naar Reide liep; zijn verloop in het noorden van de provincie Groningen is nu nog grotendeels terug te vinden in de Oude Dijk, noordelijk van de wierdedorpen. Verder liep hij langs de noordzijde van het Reitdiep tot aan en door het Schouwener Uiterdijk waar ten noorden van Ezinge zijlen in het Reitdiep gelegen zullen hebben die bij het Winsummerzijlvest worden besproken. Ten zuiden van het Reitdiep ging de zeeborg met een grote bocht langs Aduard, dan langs de latere Friese Straatweg en bereikte bij de Lauwers de grens met Friesland.

Kwelderruggen en oeverwallen worden soms ten onrechte voor kunstmatige dijken gehouden; wel zal men bij het leggen van een dijk zo mogelijk van deze natuurlijke hoogten gebruik gemaakt hebben. Kunstmatige dijken hebben een betrekkelijk klein volume en de grond is

vergraven; natuurlijke dijken daarentegen hebben meestal een veel grotere inhoud en de grond is gebleven, zoals ze oorspronkelijk werd afgezet. Ook het verschil in kleigehalte van de grond aan weerszijden van een kunstmatige dijk is groter dan bij een natuurlijke.

Van de hoogte van de zeeborg moet men zich geen grote voorstelling maken; bij de afgraving van de oude provinciale dijk te Houwerzijl kwam de oude zeeborg duidelijk te voorschijn. Hij was ongeveer 1.25 meter hoog ten opzichte van het maaiveld en bestond uit zeer zware klei. Na het leggen van de eerste zeedijk liepen de vloedstanden hoger op en was men in Humsterland waarschijnlijk gedwongen zich ook door een dijk tegen het zeewater te beveiligen.

Voordat de zeeborg gelegd was, stroomde bij hoge vloed het zeewater over 't land en liep spoedig weer terug; toen de dijk er lag zullen minder stormvloeden het land overstroomd hebben, maar het water dat over de dijk was binnengekomen had veel tijd nodig om door de zijlen terug te lopen. Dit kon verzilting van de bodem ten gevolge hebben. Nog in 1756 vond het bestuur van het Houwerzijlvest het nodig dat aan beide zijden van de Telingsweg te Ulrum de tochten bleven bestaan, omdat bij overloop van het zeewater, dit vlugger terug kon stromen.⁶

In het noorden van de provincie vindt men binnen de zeeborg over 't algemeen blockflur-verkaveling, daarbuiten opstreckende heerden.

Wegens de hoge kosten bij gebruik van topografische kaarten is bij deze studie naar een goedkopere methode uitgezien. Deze werd gevonden door de kaart van de ingenieur verificateur van het kadaster te Groningen, J. H. Jappé, uitgegeven in 1835, als basis te nemen.

Dat hierop spoorlijnen en vele nu bestaande wegen en waterlopen ontbreken, maakt haar des te meer bruikbaar.

Van de bijbehorende kaarten geeft nr. 1 de vermoedelijke toestand in ongeveer 1200 weer; nr. 2 de dijkrechten, zoals deze omstreeks 1660 bestonden; nr. 3 de zijlvesten van 1361 tot 1500 en nr. 4 de zijlvesten van 1500 tot 1848. Dit is het jaar waarin bij grondwetsherziening een begin is gemaakt de zijlvesten te vervangen door waterschappen met moderne reglementen.

Dikwijls worden in de tekst van dit werk namen van hedendaagse dorpen, waterwegen enz. genoemd die ten tijde van dijkrechten en zijlvesten nog niet bestonden, maar de anders noodzakelijke omschrijvingen, ter aanduiding van bepaalde situaties zouden de leesbaarheid van de tekst niet bevorderd hebben.

Met de woorden 'dijkrecht' en 'zijlvest' wordt hier soms het grondgebied bedoeld, soms het bestuurs-lichaam, evenals dat in oorkonden en andere oude stukken het geval is.

Voor de beschrijving van de geschiedenis der zijlvesten is vooral gebruik gemaakt van oorkonden, die in verschillende handschriften voorkomen. Deze oorkonden werden met zorg bewaard, aangezien ze bij geschillen bewijsmateriaal vormden. De geschiedenis der zijlvesten is op deze manier te achterhalen door terug te werken van 1756 tot aan de watervloeden van 1361 en 1313.

Voor het raadplegen van de meeste oorkonden zijn aan te bevelen: Rijksarchief in Groningen 'Hoge Justitiekamer nr. 2358' en Universiteitsbibliotheek Handschriften 'Collectie Backer nr. 34 (2 delen)'.

Aan deze uitgave zijn toegevoegd:

Bijlage a

Een studie over de vermoedelijke toestand in het latere Dollardgebied vóór de inbraak van 1361

Bijlage b

De in 1626 bij de gecommiteerden van Stad en Ommelanden ingeleverde 'Remonstantie van wegen de ingeseetenen ende geïnteresseerden der buitendijx landen aen 't noorden van dese Provincie gelegen in Hunsingo ende Fivelingo quartieren over 't indijken van dezelve' (Statenarchief nr. 1404)

Bijlage c

Dijkrol van Zuurdijk beginnende bij 'Castor' en 'Pollux' en eindigende bij de Oude Houwerzijl (1767)

Bijlage d

De bijdrage in de Groningse Volksalmanak van 1955 betreffende het Winsumer- en Schaphalster-, het Wetsinger-, het Schouwer- en het Houwerzijlvest in 1755

De dijkrechten⁷

Het dijkrecht had alleen betrekking op de zeedijk. Dadelijk nadat deze gelegd was, zal het noodzakelijk geweest zijn dat bepalingen omtrent schouw en onderhoud gemaakt werden.

Ieder kerspel aan zee gelegen en in het bezit van een zeedijk, lag onder een bijbehorend dijkrecht. J. Gierke⁸ schrijft 'Nach dem alten ostfriesischen Deichrecht bildet jedes Kirchspiel einen Deichverband'. De eigenaren van de edele heerden binnen het dijkrecht hadden om beurten de schouw over de dijk. Werd het dijkrecht van de grond gescheiden en kwam het in één hand dan sprak men van een staand dijkrecht. De eigenaren van het land binnen deze aan zee gelegen kerspelen waren tot het daadwerkelijk onderhoud van de dijk verplicht; ze moesten al naar gelang van de grootte van hun land daarin bijdragen. Werd de dijklast te zwaar voor het betreffende kerspel, dan zien we soms meer naar binnen gelegen kerspelen te hulp komen. De onderhoudsplichtigen werden vermeld in een dijkrol⁹. Volgens G. de Vries¹⁰ hield het Saksische Landrecht in beginsel in, dat waar dorpen aan het water lagen en een dijk hadden die ze tegen de vloed beschermde, ieder dorp een deel van die dijk tegen de vloed bevestigen moest.

Het Groninger beklemrecht verplichtte de beklemde meijer alle lasten die op de grond lagen voor zijn rekening te nemen, dus ook de dijklast. Was de beklemde meijer onmachtig de dijklast op te brengen dan ging hij zogenaamd 'spade schieten'; de eigenaar werd dan aangesproken. Een moeilijkheid bij het opleggen van deze dijklast was het feit, dat er gedeelten in een dijk zijn die weinig van het water te lijden hebben, maar dat er ook plaatsen zijn, die veel onderhoud vragen. Om een zo billijk mogelijke verdeling van de dijklast te krijgen, werd de dijk in onderling overleg of bij loting in panden verdeeld. Zo kon het gebeuren dat een beklemde meijer van een boerderij met bijbehorende dijk er niet voor behoefde te zorgen, dat zijn eigen dijk in goeden staat verkeerde, maar dat dit opgelegd werd aan andere onderhoudsplichtigen. De bewuste beklemde meijer had dan zelf weer percelen te verzorgen, die misschien ver van zijn eigen boerderij verwijderd lagen. Tot welk een ingewikkelde verdeling men op deze manier kwam, laat ons de dijkrol van Zuurdijk zien.

Deze dijkrol is als voorbeeld genomen, omdat van bijna alle daarin genoemde landgebruikers de woonplaats bekend is. Hier wordt het

onderhoud van een deel van de Reitdiepsdijk weergegeven, dat begint bij de boerderijen Castor en Pollux tot aan de plaats waar de oude zijl van het Houwerzijlvest gelegen heeft, d.i. op de grens van de burgerlijke gemeenten Leens en Ulrum. In de dijkrol staan de onderhoudsplichtigen en de te onderhouden panden vermeld; bij iedere post vindt men de beklemde meijer van het onderhoudsplichtige land in 1767 en de lengte van het perceel dijk dat onderhouden moest worden. Het nummer achter iedere post komt overeen met dat van de boerderij waarop het onderhoud lag en dat te zien is op het bijgevoegde kaartje (Kaart nr. 7). De kerspelgrenzen van Zuurdijk, Leens, Wehe en Warfhuizen zijn ook aangegeven, dus weten we ook welk land buiten het kerspel Zuurdijk bij het onderhoud betrokken was. Een schematische voorstelling van dit onderhoud kon door de grote lengte niet in dit werk worden opgenomen, maar ligt in het rijksarchief te Groningen ter inzage, evenals andere bij dit werk behorende kaarten.

In een resolutie van Gedeputeerde Staten van 9 Mei 1599 is sprake van een plan tot indijking van de noordelijke kwelderlanden. Het heeft lang geduurd voor alles in kannen en kruiken was. Nog in 1626 werd door een daarvoor benoemde commissie rapport uitgebracht over de voor- en nadelen van een bedijking¹¹. De dijk, de zogenaamde Middendijk, is ten slotte gelegd na 1637. In dat jaar werd door de Staten van Stad en Lande 'octroy van 25 jaren' verleend om de noordelijke uiterdijken in te polderen¹². Deze nieuwe dijk werd onder de bepalingen van 'het Nije Dijkrecht van 1501' gebracht¹³. De schouw kwam hier aan 'vier standhaftige wijze vrome mannen' te kiezen uit alle eigenerfden in het gebied onder het dijkrecht. Het onderhoud van de dijk was voor degenen die een dijkpand met een even brede strook grond daarachter in gebruik hadden. Hier wordt dus voor het eerst de tegenwoordige wijze van onderhoud toegepast. Het gevolg was, dat de onderhoudsplichtigen van de zeeborg, daar, waar de nieuwe dijk zeekering was geworden, niets meer aan het onderhoud van de zeeborg deden en zo kon Thomas van Seeratt omstreeks 1718 dan ook zeggen¹⁴ dat de 'welvaart van de provincie afhing van een kadijke van 5 à 6 voeten hoogte', want de oude zeeborg was in 1717 grotendeels verdwenen. Men schijnt toen de nieuwe dijk als zeekering te hebben verzaard, want in het rapport van van Seeratt staat¹⁵: 'De nieuw verzaarde Wierhuister zeedijk van Wierhuizen tot Watum is een kadijk geweest en de oude zeedijk die het zeewater uit de provincie moest keren, loopt binnen door het land, welke oude dijk in een ellindige staat was en van binnen steil als een muur waardoor 25 December 1717 menigvuldige swaere kolken ingespoeld zijn en nu onherstelbaar, waarom besloten is

deze buitenliggende kadijk te perfectioneren tot een zeedijk enz.'

Volgens de voorwaarden waaraan de nieuwe dijk moest voldoen, zou deze vier voeten hoger worden dan de oude dijk¹⁶.

In 1756 verklaren Jan Nannes en cons. te Uskwerd dat er nooit schot is betaald van de oude en van de nieuwe dijk, dat degenen die aan de nieuwe zeedijk liggen, deze moeten onderhouden en dat de oude dijk vervallen is en nooit meer werd geschouwd sedert het leggen van de nieuwe¹⁷.

Toen de onderhoudsplichtigen van de zeeborg, waar geen nieuwe dijk vóór was gelegd, zagen hoe gemakkelijk de noordelijke kerspelen van Wierhuizen tot Watum van het onderhoud van de zeeborg afkwamen, zijn ze waarschijnlijk gaan saboteren, want J. Zijlma vertelde¹⁸ dat, toen de provincie na de watervloed van 1825 de Reitdiepsdijken te Zuurdijk had hersteld, de onderhoudsplichtigen, toen het op betalen aankwam, niet te vinden waren aangezien de toenmalige dijkrechter Jan Vork de dijkrollen had vernietigd. Dat deze dijkrollen ook te vinden waren in het archief van de Hoge Justitiekamer was blijkbaar niemand bekend.

Na de grondwetsherziening van 1848 werden de dijkrechten langzamerhand opgeheven; de besturen van de waterschappen werden belast met de schouw van de zeedijken en het onderhoud kwam aan de oevereigenaren.

1 Het dijkrecht van het Oosterstadshamrik

De zijlen die bij Schilligeham in het Reitdiep lagen, werden door de vloed van 1361 verwoest en niet weer hersteld. De zeedijken langs het Reitdiep werden doorgetrokken tot bij de stad Groningen. Voor de schouw en het onderhoud van de dijk, die van de Steenen Beer buiten de Kranepoort tot het Pendantsdijkje liep¹⁹, kwam waarschijnlijk in 1386 een dijkrecht tot stand. De schouw van de dijk werd verricht door een dijkrechter, die tevens zijlrechter was. Hij werd gekozen door en uit de landeigenaren, die minstens zes grazen land in het hamrik bezaten. Het onderhoud lag op al het land onder het dijkrecht.

Een dijkrol is aanwezig¹⁹.

2 Het dijkrecht van Wierum en de Hoge- en Lage Paddepoel

Ook dit dijkrecht is na 1361 ontstaan. De zeedijk die onder dit dijkrecht viel, liep vanaf het Pendantsdijkje tot het Adorper dijkgat bij Wierumerschouw. De schouw van deze dijk werd uitgeoefend door vier

personen, gekozen door en uit de eigenaren van het land onder dit dijkrecht. De opperste schouw behoorde, althans in latere tijd aan de provincie. Het onderhoud lag op al het land onder dit dijkrecht. Een dijkrol is aanwezig²⁰.

3 Het dijkrecht van het Wetsingerzijlvest

Ook dit dijkrecht ontstond als gevolg van de vloed van 1361.

In 1410 kwam het Wetsingerzijlvest tot stand²¹. De zijlrechters van het Wetsingerzijlvest waren tevens dijkrechters. Het dijkrecht betrof de zeedijk vanaf het Adorperdijkgat bij Wierumerschouw tot de kerspelgrens tussen Wetsinge en Bellingeweer en werd geschouwd door de schepper van het Wetsingerzijlvest met tien dijkrechters. Het onderhoud van de dijk zal op al het land onder het dijkrecht gelegen hebben.

Toen in 1629 de bocht in het Reitdiep bij Garnwerd werd afgesneden, hield het Wetsingerzijlvest alleen de schouw en het onderhoud van de Reitdiepsdijk vanaf het Adorperdijkgat tot daar, waar de afsnijding begon. In 1660–1661 werd de bocht bij Heksum afgesneden²²; schouw en onderhoud hadden nu betrekking op de nieuwe dijk.

Dijkrollen zijn aanwezig²³.

4 Het dijkrecht van Klein Garnwerd

Klein Garnwerd viel oorspronkelijk onder het dijkrecht van het Aduarderzijlvest. Toen in 1629 de bocht bij Garnwerd werd afgesneden, kwam voor de oostelijke dijk langs het nieuwe kanaal het dijkrecht van Klein Garnwerd tot stand. Bijna al het land in het afgesneden gebied behoorde oorspronkelijk aan het klooster Aduard en was provinciebezit geworden. De dijk langs het nieuwe kanaal werd aangelegd door de provincie, die het eigendomsrecht en de schouw behield. Bij besluit van de Staten van Stad en Lande van 3 December 1664 werd het Aduarderzijlvest belast met de schouw over de dijk²⁴. Men zou verwachten, dat het onderhoud gelegd werd op alle provincieboerderijen onder Klein Garnwerd, maar slechts één boerderij werd met het onderhoud belast.

Een dijkrol is niet aanwezig.

De zijlvesten

Het binnenwater zocht zich vóór de bedijking een weg naar zee langs de laagste plaatsen en vormde een rivier. De afwatering ging over het algemeen geleidelijk omdat een groot deel van het stroomgebied uit veen bestond dat het water lang vast hield, waardoor dit regelmatig kon afvloeien. In een dergelijke rivier werden bij het leggen van de zeeborg zijlen gemaakt voor de afvoer van het binnenwater en om het zeewater te beletten het land binnen te dringen.

Pompen met een klep, om het buitenwater te keren, werden in Groningen zijlen genoemd, plaatselijk sprak men ook van klijven; de algemeen Nederlandse benaming is duikersluis. Men legde een zijl nooit in diep water, maar altijd in een droge bouwput op een plaats waar de afwatering ondiep was. Deze zijlen dienden dus uitsluitend voor afwatering.

Sluizen met deuren noemde men ook zijlen; deze waren gelegd ten behoeve van afwatering en scheepvaart beide.

De afwateringskanalen waren niet bedoeld als scheepvaartkanalen, want zijlvestbesturen hadden geen belang bij scheepvaart. Wel werd toegestaan dat schepen tegen betaling gebruik maakten van de afwateringen. Het graven van scheepvaartkanalen was een particuliere aangelegenheid, een voorbeeld zijn de Stadskanalen.

Een gebied met een eigen waterhuishouding en dat afwatering had naar zee door één of meer zijlen, werd een zijlvest genoemd. De schouw van de objecten in een zijlvest, dit zijn zijlen, binnendijken, watergangen, pompen enz. lag in het algemeen op edele heerden in dat zijlvest en werd uitgeoefend door de schepper bijgestaan door zijlrechters; het onderhoud lag op het land binnen het zijlvest, de onderhoudsplichtigen werden vermeld in schouwregisters.

Over de zeedijk had het bestuur van een zijlvest niets te zeggen; wel over de daarin gelegen zijlen met aan weerszijden daarvan een klein pandje dijk. De besturen van het Aduarderszijlvest, het Winsumerzijlvest en het zijlvest der Drie Delfzijlen, waren machtige lichamen, die zich zo nodig in hun strijd tegen de overheid lieten gelden en die overeenkomsten sloten 'om de oude zijlbrieven en de oude rechten en gewoonten deser drie zijlvesten te handhaven en elkaar daarbij te beschermen en te steunen'⁴⁹.

Het is duidelijk, dat dadelijk bij het leggen van de zeeborg, omstreeks 1200,

de grenzen van de zijvesten zijn vastgesteld. Deze zullen oorspronkelijk meestal hoogteruggen zijn geweest. Het water liep naar de laagten, naar een riviertje. De afwateringen liepen dus min of meer midden door een zijvest. Deze theorie gaat voor latere tijden soms niet meer op, omdat door waterfloeden dusdanige verwoestingen werden aangericht, dat andere regelingen voor waterafvoer getroffen moesten worden. Door gebrek aan samenwerking moest men zich soms met een noodoplossing tevreden stellen.

Vóór de grondwetsherziening van 1848 sprak men in de provincie Groningen van zijvesten, daarna van waterschappen. Artikel 192 van de grondwet van 1848 gaf aan de Provinciale Staten de bevoegdheid de 'inrichtingen en reglementen van de waterschappen te veranderen of nieuwe vast te stellen' enz. Het gevolg was dat op 16 December 1855 het Grondreglement voor de Waterschappen in de provincie Groningen werd afgekondigd. Artikel 3 van de overgangsbepalingen van dat reglement luidt: 'De voordracht der toekomstige benaming, omvang, grenzen, verdeling, inrichting en wijze van bestuur der verschillende waterschappen, benevens het ontwerpen hunner bijzondere reglementen, wordt, onverminderd de bevoegdheid der besturen daarvan een voordracht te doen, opgedragen aan daartoe opzettelijk samengestelde commissiën.' Het oorspronkelijke plan was de grenzen van de bestaande zijvesten te handhaven en deze zijvesten (waterschappen) nieuwe reglementen te geven. In de ontwerpreglementen voor deze waterschappen komen de grenzen voor met hun kadastrale aanduiding⁵⁰. Met deze gegevens was het mogelijk de grenzen van de zijvesten aan te geven, zoals deze omstreeks 1756 waren, al moesten hier en daar kleine correcties worden toegepast, omdat de bovengenoemde commissieleden soms niet met de grenzen op de hoogte bleken. Het jaar 1756 is genomen, omdat toen voor het eerst de schouwregisters ingeleverd moesten worden bij de Hoge Justitiekamer.

12 Het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest

Na het leggen van de zeeborg was een groot zijlvest ontstaan; de naam is onbekend. De noordgrens van dit oude zijlvest zal de zeedijk geweest zijn; de oostgrens was de grens met het Oosterniezijlvest en het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen.

De zuidgrens was de waterkering langs de zuidelijke kerspelgrenzen van Zuidwolde, Selwerd en Dorkwerd en de westgrens was de grens met het

Aduarderzijvest, de zeedijk langs Fransum en Ezinge en de grens met het Houwerzijvest (Kaart nr. 1). Bovengenoemd zijvest waterde af langs het Reitdiep.

In een oorkonde van 1323⁷⁶ is sprake van vier nieuwe zijlen bij Schilligeham. Het woord 'nieuwe' wijst erop dat er voordien oude zijlen waren, maar waar die lagen wordt niet vermeld. De zeeborg ten noorden van het Reitdiep liep vanaf Zoutkamp in oostelijke richting tot en door het Schouweneruiterdijk; ten zuiden van het Reitdiep liep hij oostelijk van de Kliefsloot in de richting Aduard. Daar, waar het Reitdiep door de zeeborg ging, zullen de oude zijlen gelegen hebben en dit zal ten noorden van Ezinge geweest zijn; een stuk land in de zuidwest hoek van het Schouweren Uiterdijk wordt nu nog 'pomp zes' genoemd⁹⁷. Er kunnen daar ter plaatse minstens zes zijlen gelegen hebben, die vóór 1323 zijn weggespoeld.

In 1323 werden vier nieuwe zijlen gelegd bij Schilligeham; elke zijl moest 20 voeten breed zijn. Eén van de vier zijlen kwam voor rekening van Noordlaren, Haren, Eelde, Middelbert, Noorddijk, Engelbert, Kropswolde, Westerbroek en Wolfsbergen⁷⁶. Soms is nu nog te zien waar vroeger zijlen gelegen hebben, want men legt een zijl altijd in een droge bouwput en graaft er daarna kanalen heen. Uit de loop van deze kanalen is af te leiden waar een zijl gelegen heeft; ook is een oude rivierbedding dikwijls nog zichtbaar. Zo is het ook hier; ten zuidwesten van Schilligeham heeft een klein eindje Reitdiep een recht beloop. Aan de westzijde daarvan in het land van de boerderij Kremer, ten zuiden van Aduarderzijl, is een oude rivierloop nog duidelijk te herkennen (Kaart nr. 3 sub K).

Eén der grootste rampen die het noorden van de provincie Groningen ooit getroffen heeft, is de derde Marcellusvloed van 16 Januari 1361 geweest. Woebcken heeft hierop reeds gewezen⁹⁸ en ook Fockema Andreae⁹⁹. Huizinga veronderstelt dat in deze tijd de Ommelanden hun Fries karakter verloren hebben¹⁰⁰. Door deze stormvloed zijn ook de zijlen bij Schilligeham verwoest die niet werden herlegd. De zeedijken werden doorgetrokken tot de stad Groningen. Het Winsumerzijvest kreeg een zijl bij Winsum, die later de naam Oldenzijl kreeg (Kaart nr. 3 sub 46).

In 1365 werd een grote bocht in het Selwerder diepje ten zuiden van Adorp (de Knijp) afgesneden; in de nieuwe verbinding, het Dwarsdiep, werd een zijl gelegd (Kaart nr. 3 sub 47). De borg Harssens had misschien tot taak deze zijl te beschermen.

Wanneer we bedenken dat eerst vier zijlen bij Schilligeham het water afvoerden en dat later al dit water door één zijl bij Harssens moest

afstromen, hoeft het ons niet te verwonderen, dat het Gorecht grote overlast kreeg van Drents water, te meer, daar de stad Groningen de waterstand met het oog op de verdediging zo hoog mogelijk hield. We zien dan ook dat Middelbert en Engelbert in 1370 overgaan naar het Scharmerzijvest met afwatering naar Delfzijl¹⁰¹.

In 1383 verliet het grootste deel van Middag het Winsumerzijvest en ging over naar het Aduarderzijvest⁶⁹. In 1385 was het Lopendediep gereed gekomen; Wierum en de Hoge- en Lage Paddepoel kregen een eigen afwatering. In 1408 werd Noorddijk toegelaten tot het Winsumerzijvest¹⁰². In 1410 had een gebied ten oosten van het Reitdiep zich afgescheiden en kreeg als Wetsingerzijvest een eigen afwatering. Ten slotte zijn landen ten oosten van Maarslag en in de omgeving van Saaxumhuizen overgegaan naar het Schouwerzijvest.

In 1456 en in 1479 is er sprake van een verdrag over de waterpanding bij Doetil. Het betreft hier landen van de Breeksterpolder, die van de schepperij Ewsum overgaan naar de schepperij van het Vierendeel.

In 1458 werd het Winsumerzijvest vergroot met een deel van het Oosterniezijvest, dat ten westen van het Maarvliet lag (Kaart nr. 5 sub A). Pendammen in de sloten ten oosten van het Maarvliet moesten verhinderen dat vreemd water het Winsumerzijvest binnenkwam.

De weg van Uskwerd naar Middelstum was nu niet langer een waterscheiding; de afvoerkanalen die tot dusver het water naar Oosternieland voerden werden in westelijke richting doorgetrokken naar de Delt (Kaart nr. 3 sub 48). Het Meedstermaar kreeg afwatering door het Helwerdermaar; in de bovengenoemde weg kwam een zijl te liggen (Kaart 3 sub 49). Het water in het Eppenhuistermaar stroomde door het Eelswerdermaar en door een zijl bij Eelswerd in het Koksmaar (Kaart nr. 3 sub 50). Het Startenhuizermaar werd verbonden met de Menkeweerster tocht; de zijl lag bij Kantens (Kaart nr. 3 sub 51). Het Huizingermaar liep langs Fraamklap naar Onderdendam; hierin werd een zijl gelegd bij Wijtwerderhorn, die nu nog op de kaarten te vinden is als 'de pomp' (Kaart nr. 3 sub 52).

In 1459 heeft het zijvest een nieuw zijldiep gekregen met uitwatering door de Schaphalsterzijl¹⁰³.

In de eerste helft van de 17de eeuw is een klein gebied ten oosten van Uskwerd (Kaart nr. 3 sub L), dat een eigen afwatering naar zee had, overgegaan naar het Winsumerzijvest. Dit gebied behoorde oorspronkelijk bijna geheel aan de kloosters Warffum, Rottum en Wijtwerd en kreeg de naam 'Aldingahuistereed'.

Zo was het Winsumer en Schaphalster zijvest tot stand gekomen met

twaalf schepperijen, nl.:

- 1 Baflo en Raskwerd met afwatering door het Bafloërmaar en het Timmaar en door het Raskwerdermaar en het Warffumermaar.
- 2 Obergum met afwatering door het Timmaar.
- 3 Warffum met afwatering door het Warffumermaar.
- 4 Uithuizen met afwatering door het Meedstermaar en het Helwerdermaar naar de Delt.
- 5 Zandeweer met afwatering door het Zandeweestermaar en het Koksmar naar de Delt.
- 6 Overmaringe met afwatering door het Startenhuizermaar en de Menkeweerstertocht.
- 7 Huizinge met afwatering door het Huizingermaar en Deelstermaar (Boterdiep).
- 8 Ewsum met afwatering door het Koksmar en het Stitswerdermaar naar de Delt en door het Toornwerdermaar naar het Deelstermaar.
- 9 Winsum met afwatering door het Potmaar.
- 10 Innertsdijk met afwatering naar het Boterdiep.
- 11 Het Vierendeel met afwatering door het Abbemaar, het Geweide, het Kardingermaar en het Krommemaar naar Onderdendam.
- 12 Stedum met afwatering door het Stedumermaar en het Westerwijterwerdermaar.

Schouwregisters bevinden zich in het archief van het waterschap Hunsingo¹⁰⁴ en in het archief van de Stadhoudelijke Commissie van Zijlvestenijzaken¹⁰⁵.

13 Het Wetsingerzijlvest

Volgens een oorkonde van 1410¹⁰⁶ kwam in dat jaar het Wetsingerzijlvest tot stand. Het zijlvest lag tussen de dijk langs het Reitdiep en de Wolddijk. De afwatering ging door de Nieuwe Ae, de Oude Ae en het Wetsingermaar (Kaart nr. 3 sub 53) en dan door een zijl bij Aldingahuizen (Kaart nr. 3 sub 54). In de oorkonde van 1410 is sprake van de toen bestaande Dorpmanszijlvesten; dit kunnen landen zijn die afwatering hadden door een zijl bij Adorp en in 1410 het Wetsingerzijlvest mee gevormd hebben. Toen de bocht in het Reitdiep bij Garnwerd werd afgesneden, is de zijl bij Aldingahuizen iets naar het zuiden verplaatst (Kaart nr. 4 sub 55). In 1660-1661 werd de bocht bij Hekkum afgesneden²² en het gebied ten westen van die bocht kwam bij het Wetsingerzijlvest.

Schouwregisters zijn te vinden in het archief van de Hoge Justitiekamer¹⁰⁷.

In de oorkonde van 1410 worden 'de Acht Zijlvesten' genoemd; deze komen ook in andere oorkonden voor¹⁰⁸. Hun voornaamste taak was het Drentse water te keren. Als onderdelen worden genoemd: Siddeburen, Schildwolde, Slochteren, Scharmer, Garmerwolde, Zuidwolde, Noordwolde en Bedum. Soms is er ook sprake van Westerbroek en Kropswolde. Waarschijnlijk hadden 'de Acht Zijlvesten' de schouw over de Wolddijk, de Groningerhamrikdijken, de Zuidwending, de Borgwal en de Loodijken¹⁰⁹. Deze laatste dijken beschermden Duurswold tegen het Drentse water. Toen de verbinding Schuitendiep-Lopendediep klaar was ging de afwatering vlugger en hadden 'de Acht Zijlvesten' weinig reden van bestaan meer. De naam raakt dan ook in het vergeetboek.

Na het leggen van de zogenaamde Middendijk van Wierhuizen tot Watum, omstreeks het midden van de 17de eeuw, waren nieuwe dijkrechten ontstaan. De landen onder deze dijkrechten gelegen verzorgden hun eigen waterhuishouding door middel van pompen in de zeedijk of, zoals nr. 20, naar de Tjariet.

Het waren dus in zekere zin ook zijlvesten. Ze zijn:

- 14 Het dijkrecht van de kadijken van Wierhuizen, Pieterburen en Westernieland.
- 15 Het dijkrecht van de kadijk van den Andel.
- 16 Het dijkrecht van de kadijken van Warffum en Breede.
- 17 Het dijkrecht van de kadijk van Uskwerd.
- 18 Het dijkrecht van de kadijk van Uithuizen.
- 19 Het dijkrecht van de kadijken van Uithuizermeden.
- 20 Het dijkrecht van de kadijk van 't Zandt.
- 21 Het dijkrecht van de kadijk van de Vierburen.

Het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen

Na het leggen van de zeeborg kwamen er bij Delfzijl drie zijlen te liggen in het Damsterdiep dat de afwatering was van drie zijlvesten. Van deze zijlvesten is weinig bekend; we weten alleen dat in 1317 het Generale Zijlvest der Drie Delfzijlen, dat waren de bovengenoemde drie zijlvesten te samen, een reglement kreeg¹¹⁰. Hieruit moet echter niet afgeleid worden dat het Generale Zijlvest vóór die tijd niet bestond. De drie zijlvesten worden in de akte van 1317 de zijlvesten van Dampne, Slochtera en Germania genoemd. Later heten ze het Dorpster-, het Slochter- en het Scharmerzijlvest.

Schepperijen

Zijleden

- XI Vierendeel
- 61 Kardingahuistereed.
 - 62 Lijnwaardereed.
 - 63 Rebbeneed.
 - 64 Eminge of Geestelijke Maagdeneed.
 - 65 Thesingereed.
 - 66 Willem Starkseed.
 - 67 Hayeneed.
 - 68 Noorddijkereed.
 - 69 Doekeneed.
 - 70 Ten Boersterreed.
 - 71 Roggeneed.
- XII Stedum
- 72 Krangeweesterreed.
 - 73 Weersterreed.
 - 74 Dorpsterreed.
 - 75 Lutjewijtwerdereed.
 - 76 Hemerdereed.
 - 77 Lellensterreed.

Het Wetsingerzijlvest

Kaart nr. 8.

Het Wetsingerzijlvest bestond in 1755 uit 2 schepperijen en 12 zijleden. Scheppers en zijrechters hadden een tweejarige zittingsperiode. Voorzitter was de schepper van de schepperij Wetsinge en Sauwerd. De schepperijen waren:

I Wetsinge en Sauwerd

Deze schepperij was staande en behoorde aan het huis te Wetsinge. De 6 zijleden waren:

- a De Tijumer zijleed, nr. 1, staande en behorende aan het huis te Wetsinge.
- b De Valkumer zijleed, nr. 2, staande en behorende aan het huis te Wetsinge.
- c De Westerdijkshorner zijleed, nr. 3. Het zijrecht schijnt op 8 heerden gelegen te hebben. Indien dit juist is, dan moet van sommige boerderijen de behuizing in de Sauwerderwoldereed van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest gelegen hebben.
- d De Wetsinger zijleed, nr. 4; staande en behorende aan het huis te Wetsinge.
- e De Sauwerder zijleed, nr. 5; staande en behorende aan het huis te Wetsinge.
- f De Hekkumer zijleed, nr. 6. Het zijrecht lag op 3 heerden, waaronder het Pastorieland, genaamd Garstenbrood.

II Selwerd

Deze schepperij was staande en behoorde aan het huis te Wetsinge. De 6 zijleden waren:

- a De Zantvoorter zijleed, nr. 7. Het recht was staande en behoorde aan het huis te Wetsinge.

- b De Noordwolder zijleed, nr. 8. Het zijrecht lag op 4 heerden.
- c De Eenster zijleed, nr. 9. Het zijrecht lag op 8 heerden.
- d De Adorper zijleed, nr. 10. Het zijrecht lag op 6 heerden.
- e De Harssener zijleed, nr. 11. Het recht was staande en behoorde aan het huis te Wetsinge.
- f De Selwerder zijleed, nr. 12. Het recht was staande en behoorde aan het huis te Wetsinge.

In 1755 bestond het bestuur uit de volgende personen:

Eenje Luitjes, president-schepper en schepper voor de beide schepperijen, als volmacht voor het huis te Wetsinge. (Dit huis behoudt zich echter het recht voor om ten allen tijde iemand anders als volmacht-schepper te benoemen in de schepperij Selwerd.)

Claas Jans, zijlrechter voor de Tijumer zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Pieter Gerrits, zijlrechter voor de Valkumer zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Albert Eeuwkes, zijlrechter voor de Westerdijkshorner zijleed, volmacht voor Tidde Jelts weduwe.

Driewes Jacobs, zijlrechter voor de Wetsinger zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Jan Jacobs, zijlrechter voor de Sauwerder zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Harm Jans, zijlrechter voor de Hekkumer zijleed, volmacht voor de heer J. L. van Kruisen.

Tonnis Sents, zijlrechter voor de Zantvoorter zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Jacob Berents, zijlrechter voor de Noordwolder zijleed.

Bij de verkiezing van zijrechters in 1754 was hij aangebleven omdat de eigenaar van de boerderij, waarop het zijrecht viel (van Euwsum) katholiek was en dus het recht niet mocht uitoefenen. De oude zijlrechter bleef in zo'n geval nog twee jaren zitten.

Egbert Everts, zijlrechter voor de Eenster zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Jan Hillebrants, zijlrechter voor de Adorper zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Jan Mentjes, zijlrechter voor de Harssener zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.

Pieter Jelts, zijlrechter voor de Selwerder zijleed, volmacht voor het huis te Wetsinge.